

KRÁTKÉ SEZNÁMENÍ S ANTICKOU TEORIÍ SPOLEČNOSTI

seminární práce

Obsah

Úvod	3
I. část	
POKUS O PŘIBLÍŽENÍ SPOLEČENSKÉ TEORIE	4
1. Co je společenská teorie?	4
2. Co jsou dějiny společenských teorií?	4
II. část	
POZNÁVÁNÍ SPOLEČENSKÉ TEORIE KRŮČEK PO KRŮČKU ANEB ANTICKÁ TEORIE SPOLEČNOSTI NA ZAČÁTEK	6
1. Rozmanitost antického Řecka	6
2. Městský stát /polis/	7
3. Sparta	8
4. Atény	8
Slovo na závěr	11
Bibliografie	12

Úvod

Každý, kdo se rozhodl, že se bude věnovat studiu problematiky dějin společenských teorií, se musí s jednotlivými teoriemi nejprve důkladně a velmi podrobně seznámit. Bude-li ve svém studiu trpělivý a bude-li postupovat opravdu krůček po krůčku, rozevře se před ním neskutečně zajímavý a poutavý obraz teorií společnosti.

Většina autorů odborné literatury zachycuje ve své práci přehled teorií společnosti a dějin společenských oborů jak v Evropě, tak i částečně v USA, a to obvykle v rozsahu 2 500 let, jak to činí kupř. Ivana Holzbachová ve své poutavé publikaci s názvem *Dějiny společenských teorií*. Je tedy víc než jasné, že se jedná o studium náročné a obsáhlé, ale bezesporu zajímavé a přínosné – jak pro studenta některého z humanitních oborů, tak i pro naprostého laika, který si chce třeba „jen“ obohatit svůj všeobecný přehled. Rozhodla jsem se tedy, že se tomuto zajímavému vědnímu oboru budu věnovat i já a že začnu pěkně od začátku. Ráda bych se na několika málo stránkách této své seminární práce zabývala samotnými počátky teorie společnosti, což znamená, že se musím alespoň na okamžik vrátit v čase – a to až do doby antického Řecka. Jak napsal Ivo Tretera ve své publikaci s názvem *Nástin dějin evropského myšlení: „Kolébku evropské filozofie bylo staré Řecko.“* Je tedy víc než jasné, že nás čeká opravdu poutavý výlet!

I. část

POKUS O PŘIBLÍŽENÍ SPOLEČENSKÉ TEORIE

1. Co je společenská teorie?

S pojmem společenská teorie se lze v odborné literatuře setkat obvykle v několika možných významech. Nejčastěji se pojem společenská teorie používá, jak uvedl Ladislav Nežkusil ve svém učebním textu, který opatřil názvem *Dějiny společenských teorií: „... pro označení určitých názorů na uspořádání, vývoj, politické vztahy a organizaci společnosti“*. Zpravidla se jedná o názory a myšlenky, které představují systémy pečlivě rozpracované jednotlivými školami či přejímané některými generacemi. Společenské teorie, tj. sféry názorů, představ a pojmů, rozhodně nevznikají jako výsledek „čistého“ myšlení, ani jako odraz „absolutní ideje“, ale vždy jsou determinovány danou historickou situací. Přičemž historickou situaci bezprostředně vždy ovlivňovala a ovlivňuje zejména ekonomická úroveň dané společnosti, na jejíž podobě se podílí úroveň výroby, kultury a vědy. Vždy je tedy potřeba zkoumat, kterými faktory byla ekonomická úroveň determinována a jaké byly jejich důsledky. Z výše uvedeného tedy vyplývá, že dějiny společenských teorií (dále již jen DST) jsou úzce provázány s dějinami ekonomických učení, s teorií a dějinami státu a práva. Na DST je rovněž nahlíženo jako na pojítko mezi právními disciplínami a dějinami filozofie.

2. Co jsou dějiny společenských teorií?

Peter Kulašik na stránkách své knihy *Dějiny společenských teorií* uvádí, že: „DST mají důležité postavení v systému humanitních věd“. Náleží tak k těm vědním oborům, jenž se zabírají vývojem myšlenkového zobecnění společenského života. Takovými vědními obory jsou např. dějiny filozofie a jak už bylo řečeno – i dějiny ekonomických teorií a samozřejmě i mnohé další. DST se věnují zkoumání obecných společenských názorů a teorií na uspořádání společnosti, které bezprostředně působily na společenský vývoj. Tyto názory a teorie vznikaly a vyvíjely se v jednotlivých etapách společenského vývoje ve spojení s nejrůznějšími společenskými skupinami.

DST jsou mezním vědním oborem, což znamená, že na rozdíl od obecných dějin, které podrobují zkoumání proces vývoje společnosti a jeho různé stránky v celé jeho konkrétnosti a mnohotvárnosti, DST jsou zaměřeny na vznik a formování názorů, představ a učení o zásadách uspořádání společnosti a její organizace historicky, tj. v procesu jejich vzniku, vývoje a formování v určitých sociálně ekonomických podmínkách. Vědecký přístup se však nemůže zastavit jen u popisu a u objasnění příčin vzniku společenských teorií a názorů. Vědecký přístup totiž předpokládá především vysvětlení jejich praktického významu ve vývoji společnosti, jejich úlohy v procesu zákonitého vystřídání jedné společenskoekonomické formace druhou, jednoho historického typu státu jiným.

Ve starověku byly společenské teorie nedílnou součástí filozofie, ta byla svým obsahem a formou specifickým světovým názorem, jenž teoreticky zdůvodňoval své principy a závěry. Jak se filozofie v čase vyvíjela, vydělovaly se z ní nejprve přírodní vědy a později i vědy společenské. Proto společenské teorie představovaly součást filozofických systémů a představ.

Už i nejstarší politické a právní teorie totiž zahrnovaly mimo zkrácených představ o státu a právu též prvky vědeckého poznání, které předvíдалy společenské vztahy oproštěné od třídních konfliktů.

Pro shrnutí výše uvedeného dobře poslouží slova Jaroslava Markvarta, jenž ve svém učebním textu vysokých škol s názvem *Dějiny společenských teorií. Otrokářská společnost I.* píše: „DST jsou mezním vědním oborem, který na rozdíl od obecných dějin, které podrobují zkoumání proces vývoje společnosti a jeho různé stránky v celé jeho konkrétnosti a mnohotvárnosti, zkoumají DST, vznik a formování názorů, představ a učení o zásadách uspořádání společnosti a její organizace.“

II. část

POZNÁVÁNÍ SPOLEČENSKÉ TEORIE KRŮČEK PO KRŮČKU ANEB ANTICKÁ TEORIE SPOLEČNOSTI NA ZAČÁTEK

1. Rozmanitost antického Řecka

Základní stavební kameny sociálně politického myšlení byly vystavěny v antickém Řecku, z něhož také pocházejí nejstarší společenské teorie Evropy. Až antické Řecko lze považovat za tvůrce vůbec první skutečné společenské teorie. Na tehdejší poměry byla daná teorie až překvapivě demokratická a relativně nezávislá na náboženství. Již na počátku vynikala svou rozmanitostí a uceleností. Není tedy zapotřebí dlouze osvětlovat, proč se antické Řecko stalo kolébkou evropské kultury a politiky. Řecko a jeho myslitelé symbolizují proud duchovní tradice, který místy opadáva, usychá, místy je ale znovu mocný a plný sil, rozhodně není nikdy přerušovaný a zasahuje svým způsobem až do dnešních dní. Ti, kteří stáli u zrodu řecké filozofie, jsou rovněž i praotci evropské filozofie, což platí jak pro filozofii obecně, tak i pro filozofii společnosti. Starověcí Řekové vytvořili elementární kategorie politické filozofie a také ustanovili základy pro politické instituce. Tyto instituce se zanedlouho staly základem evropského společensko-politického zřízení. Starověcí Řekové rovněž přiměli k bouřlivým diskuzím o společnosti, státu a politice.

Společenský, kulturní a politický vývoj antického Řecka značně ovlivnila skutečnost, že řecké kmeny, nejdříve Achájeci a později Dórové, se stěhovaly ze severních částí Balkánského poloostrova na pobřeží Egejského moře, přicházely na území, kde již existovala vyspělá minejská a mykénská kultura, přičemž řecké kmeny mnohé prvky těchto původních kultur přejímaly za své. Jaroslav Markvart by dodal: „*Příchod řeckého obyvatelstva na dnešní území se uskutečnil přibližně kolem roku 2000 př. n. l.*“ Dalším stěžejním faktorem kulturního vzestupu Řeků byla i postupná přeměna pastýřů a rolníků na kupce a řemeslníky. Do tohoto procesu se promítlo i navázání těsných kontaktů se staršími civilizovanějšími národy.

2. Městský stát /polis/

Peter Kulašik v *Dějínách společenských teorií* napsal: „*Druhá zvláštnost antického Řecka spočívala v tom, že po rozpadu rodového zřízení, ke kterému došlo v důsledku neustálé diferenciaci majetku a prohlubující se dělby práce, nevzniká jednotný stát, ale více drobných tzv. městských států – polis (8. stol. př. n. l.).*“ Řecký městský stát představoval malou společenskou jednotku politicky i nábožensky. Správním a později politickým centrem se stala vesnice, jež se postupem času přetvořila do podoby města. Městské státy se v Řecku vyvíjely značně nerovnoměrně, přestože mezi obyvateli jednotlivých městských států existoval pocit příbuznosti a sounáležitosti. Podle práva však měli obyvatelé správního centra různý vztah k ostatním obyvatelům spravovaného území. Polis jako stát charakterizovala suverenita, ekonomická i politická samostatnost. Občané polis představovali sociální skupinu, která vládla zbylému obyvatelstvu městského státu, což s sebou pochopitelně neslo nespočet povinností i práv. Příslušnost k dané vládnoucí skupině byla dědičná.

Vznik a rozkvět městských států měl bezprostřední vliv na veřejný život a umožnil zavedení zákonů. Slovo a písmo tak získalo na významu. Ukázalo se, že ovládnutí pravidel argumentace je nepostradatelným nástrojem politiky. Umožňuje kupř. občanům obhájit svou věc na soudu či přesvědčit spoluobčany o výhodnosti (nevýhodnosti) nějakého ustanovení.

Počínaje 7. stol. př. n. l. se rozšiřoval námořní horizont Řeků. Kvůli postupující kolonizaci, obchodu a peněžnímu hospodářství pozvolna docházelo k rozkladu konzervativní agrární struktury společnosti. Výrazné změny zaznamenal i způsob vedení válek. Válku nebylo možno i nadále spojovat s heroickými činy jednotlivých aristokratů, tak jak byly zachyceny ve velkolepých Homérových eposech *Íliada* a *Odyseia*, které Homér vytvořil někdy v 8. stol. př. n. l. a které umožňují utvoření představy o uspořádání tehdejší společnosti. Homérské eposy líčí společnost značně stratifikovanou a popisují jak činnost urozených aristokratů, tak i neurozeného lidu. Rozhodující slovo patřilo pěchotě a pěšákovi, člověku z lidu, jemuž se říkalo *hoplitos*. Všechno toto posilovalo a upevňovalo proces demokratizace. Neopomenutelný význam měl rovněž zápas tříd. Společenská krize šla ruku v ruce se vztahem k půdě. Slabé postavení kupců a řemeslníků stavělo do protikladu rolníky a majitele půdy.

Koncentrace vlastnictví, majetková nerovnost a těžké podmínky v řeckém zemědělství vedly spolu s nespočtem dalších vnitřních a vnějších faktorů ke vzniku mnoha sociálně politických a filozofických teorií. Bouřlivé společenské skutečnosti života polis bylo

potřeba pochopit, osvětlit a reformovat. Z mnoha odvětví poznání, sloužících pro jednodušší orientaci a řízení záležitostí státu, se vyčlenila politika a rovněž i vůbec **1. sociálně-politické teorie.**

3. Sparta

Politickým důsledkem společenské krize byl vznik tyraní. Tyranem se aristokrat stal často tak, že vystupoval v roli ochránce lidu proti jiným šlechticům. Někdy se ale stávalo, že tyranie skutečně konala v zájmu lidu. Zmínit tak lze tyrana Peisistratose v Aténách. Zpravidla však ochrana lidu fungovala jen coby záminka a tyranie se ve skutečnosti stávala formou osobní vlády. Odlišnou formu reakce na společenskou krizi v 7. stol. př. n. l. představovalo zřízení ve Spartě. Spartané byli potomci dórských dobyvatelů. Jak uvádí Jaroslav Markvart: „*Na rozdíl od Atén vznikl spartský stát dobytčnou válkou.*“ Sociální a politický režim znamenal kombinaci rodových prvků, monarchie, aristokracie a vojenské organizace. Spartánské zřízení vycházelo z osobní svobody a rovnosti obyvatelů, dosažené za cenu intenzivního vykořisťování otroků – hélótů a politického zdegradování polootrockých perioiků. Život obyvatel Sparty podléhal přísným zákonům a byl důsledně kontrolován státem. Instrukce rodiny byla zatracena, výchovu dětí zcela převzal stát. Stát byl zároveň výhradním vlastníkem největšího bohatství země, tj. půdy. Sparta za svou despoticou vládu nad helóty a politickou moc nad perioiky tvrdě zaplatila. Byla trvale obklíčena a život společnosti se nesl v duchu neutuchající militarizace.

4. Atény

Druhý tábor antické otrokářské společnosti představovaly v tomto období Atény. Atény se na sklonku 6. stol. př. n. l. ubíraly směrem k demokracii. Monarchistické zřízení bylo už v 8. stol. př. n. l. zrušeno. Královské funkce se přičítal jen zcela formální význam. Krále v čele státu nahradil nejvyšší úředník, tj. archón. Kromě archóna svou nezastupitelnou roli plnil senát, zvaný areopag, který se scházel na tzv. Areově pahorku. Areopag spravoval podstatné státní záležitosti a dohlížel na dodržování zákonů. Vláda se nesla v aristokratickém duchu. Společenská krize se v Aténách projevila opravdu výrazně. Atény nebyly na počátku takřka vůbec zapojeny do procesu kolonizace, která v jiných polis zmírňovala společenské napětí. Aténští rolníci se usilovně dožadovali zisku podílu na vládě a hlavně se jim jednalo o anulování dluhů a o nové přerozdělení půdy. První větší zásah do tradiční sociální

struktury, který měl být zároveň pokusem o zmírnění společenské krize, byl realizován na počátku 6. stol. př. n. l. a to podle Solónových návrhů. Solónovo působení je úzce spjato právě s Aténami.

Solón, slavný aténský zákonodárce, básník a jeden ze „sedmi mudrců“, tj. jeden ze sedmi slavných Řeků archaického období, kteří vešli ve známost díky své praktické životní moudrosti. Solón přinášel třídní a politický kompromis a navazoval poč. 6. stol. př. n. l. na Théseovy¹ reformy. Solónovy reformy popisoval i sám Aristoteles, poukazoval také na příčiny, jež k daným reformám vedly. Ve svém proslulém díle *Athénská ústava* napsal: „Protože většina otročila několika málo boháčům, vzchopil se lid proti šlechtě. Roztržka byla prudká a dlouho stály obě strany proti sobě. Posléze společně zvolili Solónu za smírce a archonta a úpravu ústavy svěřili jemu.“ Byly provedeny pravděpodobně v době, kdy byl Solón v roce 594 př. n. l. zvolen archontem, tj. nejvyšším úředníkem státu. To, že byl vůbec zvolen do čela státu, dosvědčuje skutečnost, že se mezi lidmi těšil značné důvěře. Solónovy reformy se pokoušely zmírnit těžkou situaci nejnižších a nejchudších vrstev a posilnit vliv středních vrstev. Jinými slovy řečeno – Solón se snažil urovnat rozpory mezi aristokracií a lidem. Umně navrhoval kompromisní řešení, která byla pro většinu společnosti přijatelná, ale situace zůstala v zásadě nezměněná, přestože tato řešení přinesla jasný pokrok. Solón rušil dluhy a také otroctví za dluhy, určil maximální rozměry pozemkového vlastnictví a měřítkem pro přijetí do veřejných služeb se stal majetkový soupis obyvatelstva. Agrární strukturu však Solón ponechal. Kompromisními reformami se mu podařilo oslabit sociální napětí ve společnosti, ale bohužel nezabránil její další polarizaci. Solónovy reformy otevřely cestu k rozvoji otrokářských vztahů a vývoj Atén k politické demokracii byl díky jejich kompromisnímu charakteru o mnoho jednodušší.

S novými společenskými podmínkami se rozšiřoval též okruh diskuzí o politice a pole působnosti sociálně politických teorií. Významná díla antické literatury z počátku 5. stol. př. n. l. se věnovala výhradně politickým problémům. Někteří autoři (Aischylos) obhajovali demokratické reformy, jiní (Pinandros) dávali svůj talent do služeb oligarchie.

Nejstarší období řecké filozofie začíná (kolem r. 600 př. n. l.) vystoupením řady myslitelů, jimž je společné, že poté, co se osvobodili od náboženských představ, hledali pralátku. Řeč je samozřejmě o starší přírodní filozofii. Samotná filozofie společnosti však vzniká o něco později než filozofie přírody, která stála na počátku řecké filozofie. Milétská filozofie a pak i jejich pokračovatelé v 6. a 5. stol. př. n. l. osvětlovali přírodní jevy,

¹ Théseus byl první ze 3 reformátorů, kteří likvidovali postupně aténskou prvotní rodovou demokracii.

záhady vzniku světa, jeho podstatu a určení. Milétská filozofická škola značně výrazně ovlivnila společenské teorie antiky. Přesto všechno lze myšlení přírodních filozofů považovat za politické. Konfederovat iónská města se snažil už Thalét z Milétu², první z přírodních filozofů. Přírodní filozofové nejčastěji pocházeli z vrstvy obchodní aristokracie, což mělo vliv na jejich konzervativní politické myšlení, to byl také případ velkého filozofa Hérakleita z Efesu, který se vyslovoval o společnosti a některé jeho názory se zachovaly až dodnes.

Störig v *Malých dějinách filozofie* píše: „*Na prahu mezi prvním a druhým hlavním obdobím stojí řečtí sofisté, kteří viděno z našeho hlediska, odkrývají rozpory v dosavadním filozofickém myšlení ...*“. Učení sofistů vystřídalo přírodní filozofii iónské školy a jejich vliv na společenské myšlení trval od přelomu 5. stol. př. n. l. do poloviny 4. stol. př. n. l. Byli to právě sofisté, kteří se systematicky věnovali otázkám člověka a společnosti. Sofisté jako první zaregistrovali skutečnost, že fungování přírody a společnosti je výrazně odlišné. Co je dáno přírodou, je v podstatě stabilní a neměnné. Pravidla společnosti jsou ve své platnosti značně relativní, mohou se značně měnit, zásluhu na tom mají zákonodárci.

Nejvýznamnější filozofové demokracii zavrhovali nebo ji značně kritizovali. Stejně pozornosti se ale těšily i obhajoby demokracie. Tou nejslavnější se stala známá řeč státníka Perikla, pronesl ji na počest padlých v peloponéské válce. Právě období Periklova působení je označováno „zlatým věkem“ řeckého národa. Periklova řeč měla přesvědčit o převaze aténského zřízení nad spartským. Zmiňují se v ní však jen kladné stránky aténské ústavy a negativní stránky zůstaly taktně zahalené. Perikles se raději chytře vyhýbal otázkám o protikladu mezi bohatými a chudými. Co nelze zpochybnit je fakt, že aténská demokracie fungovala, lépe nebo hůře, ještě celých 100 roků po Periklovi až do porážky, kterou Atény utrpěly od Makedonců v druhé polovině 4. stol. př. n. l.

Konec 5. stol. př. n. l. přivál do řeckého světa krizi. Vzrůstala jeho vzájemná hospodářská závislost, ekonomika překračovala rámce polis, staré politické formy městských států však i nadále přetrvávaly. Až na slabé rolnictvo měli Řekové stále menší a menší podíl na bezprostřední produktivní činnosti. Větší produkce se dosahovalo jen růstem úlohy otrocké práce. Obchod v Aténách se stal doménou cizinců, kteří neměli občanská práva.

² Milét, nejjihnější z 12-ti iónských měst, byl v 6. stol. významným obchodním přístavem a snad i nejbohatším městem tehdejšího řeckého světa.

Slovo na závěr

Antická filozofie je považována za počátek a základ evropské filozofie, což se týká i filozofie společnosti, je proto nezbytné se seznámit s jednotlivými mysliteli, jejich názory, pohledy na společnost, atd. Jedině tak, že člověk poznává a rozebírá myšlenky moudrých lidí, kteří v určitém období žili, může dobře porozumět smýšlení určité epochy. Vždy je navíc vhodné doplnit teoretické studium také četbou důležitých textů, jenž problematiku společenských teorií dobře doplní. Snad i tato kratičká seminární práce pomůže inspirovat všechny ty, kteří se studiem teorií společenských věd stále otálejí!

Bibliografie

- **ARISTOTELÉS.** *Athénská ústava.* Př. Pavel Oliva. 1. vydání. Praha : Arista, 2004. ISBN 80-86410-48-X.
- **HOLZBACHOVÁ, Ivana.** *Dějiny společenských teorií.* 2. přepracované vydání. Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2000. ISBN 80-210-2357-0.
- **KULAŠIK, Peter a kolektiv.** *Dějiny společenských teorií.* 1. vydání. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1987.
- **MARKVART, Jaroslav.** *Dějiny společenských teorií.* Otrokářská společnost I. 1. vydání. Ústí nad Labem : Pedagogická fakulta, 1986.
- **NEZKUSIL, Ladislav.** *Dějiny společenských teorií. Část I.* 1. vydání. Hradec Králové : Pedagogická fakulta, 1983.
- **STÖRIG, Hans Joachim.** *Malé dějiny filosofie.* 7. přepracované a rozšířené vydání. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000. ISBN 80-7192-500-2.
- **TRETERA, Ivo.** *Nástin dějin evropského myšlení. Od Thaléta k Rousseauovi.* 4. vydání. Praha a Litomyšl : Paseka, 2002. ISBN 80-7185-171-X.